

En grænseløs forhistorie - Kulturarvsforvaltning og arkæologi på museerne på tværs af Østersøen og på tværs af den dansk-tyske landegrænse.

Af Stephan Meinhardt, Oldenburger Wallmuseum og Anna-Elisabeth Jensen, Museum Lolland-Falster

Fælles kulturarv – fælles narrativer

Længe før de moderne grænsedragninger, nærmere bestemt allerede i slutningen af den sidste istid for ca. 14.000 år siden, kom de første moderne mennesker til Nordeuropa. I de følgende årtusinder krydsede mennesker frem og tilbage over de usynlige linjer, der i dag danner statsgrænsen mellem Danmark og Tyskland, uden at vide, at de på et senere tidspunkt ville blive betegnet som grænsegængere. Derfor er det heller ikke underligt, at det arkæologiske materiale viser, at Danmark og Slesvig-Holsten deler den samme kulturudvikling siden stenalderen med en lang række fælles narrativer.ⁱ

Grænsedragning

Også efter de første historisk kendte danske statsdannelses bestræbelser i den sene vikingetid fortsatte den tætte kontakt mellem begge vore nuværende landeⁱⁱ. Den middelalderlige grænse mellem Danmark og det tyske territorium var stort set sammenfaldende med sydgrænsen for det i 1200-tallet grundlagte danske hertugdømme Slesvig. 1200-tallets grænse var i forhold til vikingetidens formodentligt flyttet længere sydpå fra Eckernförde Bugt langs nordranden af Eiderstedt halvøen til Ejderen og Levensau.

På trods af denne grænsedragning forblev regionen mellem Kongeåen og Ejderen i de kommende århundreder præget af den tætte kontakt mellem begge lande. Det førte ikke kun til evindeligt forskydning af sproggrænsen, men tværtimod til en fælles kultur. På denne måde var det ikke usædvanligt at tysksprogede indbyggere i Hertugdømmet Slesvig, trods et andet modersmål, følte sig danske. Først i begyndelsen af 1800-tallet førte de opblomstrende europæiske nationalstatsbevægelser i Slesvig-Holsten til en gradvis opbygning af fronter og indre konflikterⁱⁱⁱ, som endelig førte til de to dansk-tyske krige. Dermed kom opdelingen af det fælles kulturområde, der var præget af "tyskere" og "danskere"

I nutidige sammenhæng menes som oftest det tidligere hertugdømme Slesvig, der i dag deles ved Flensborg, når der tales om grænsen i det dansk-tyske kulturrum. – Eller i det mindste manifesteres det billede sig i de fleste menneskers hoveder i denne sammenhæng.

Det er i et arkæologisk eller historiske perspektiv på ene side rigtigt, men på den anden side alt for simpelt opfattet. For den gensidige fælles kulturelle indflydelse begrænsede sig på ingen måde til en fælles "vikingekultur" og den senere hertugelige forvaltning af Slesvig. Allerede under etableringen af

den danske stat var der frisiske og saxiske befolkningsgrupper på den jyske halvø og slaviske befolkningsgrupper på Lolland-Falster, der var i stadig kontakt og udveksling med deres nordlige naboer.

Selve navnet på Danmarks ældste by dokumenterer frisisk indflydelse på grundlæggelsen af Ribe. På frisisk betyder Ribe (Ripa) kyst, grænse. Dermed er Ribe i godt selskab med Hedeby, der udover dansktalende indbyggere havde en stor mængde frisiske, saxiske og slaviske indbyggere. Tilsvarende holdt de tidlige danske konger tæt kontakt med de vestslaviske stammer i det nuværende Holsten og Mecklenburg-Vorpommern på tværs af Østersøen. Det kan derfor ikke undre, at det arkæologiske materiale fra det slaviske fyrstesæde Starigard/Oldenburg i det nuværende Østholsten dokumenterer kontinuerlige tætte bånd til danske "vikinger" igennem fire et halvt århundrede.

På samme måde kan slavisk indflydelse på de danske østersøer og i højmiddelalderens Slesvig direkte dokumenteres arkæologisk.

Med hhv. vikingetidens og slavertidens afslutning stoppede den gensidige politiske og kulturelle indflydelse mellem tyskere og danskere på ingen måde^{iv}. Alene øen Femern skiftede fra middelalderen til ind i 1800-tallet ofte politisk tilhørsforhold mellem det tyske hertugdømme Holsten og det danske hertugdømme Slesvig og senere den danske helstat indtil 1864, hvor Femern endegyldigt kom under tysk herredømme. Femern repræsenterer på denne måde andre regioner i Østholsten tæt på den dansk-tyske Østersøgrænse.

Slesvig-Holsten og Danmarks historieforskning og arkæologiske virksomhed ville derfor stort set ikke kunne adskilles, hvis det ikke var for de sidste 150 års nationalstatsopdeling og de deraf følgende forskelle i organisationsstruktur på begge sider af grænsen.

Tyskland er et forbundsland – Danmark er én centralstat

For forskningssamarbejder på tværs af grænsen er det især vigtigt at kende og indarbejde organisationsniveauerne og dermed den hierarkiske indplacering af de involverede partnere. En sådan indsats er vanskeligere end som så på grund af Forbundsrepublikken Tysklands føderalistiske forvaltningsstruktur, der i modsætning til den danske centralstat, tildeler de enkelte forbundslande selvbestemmelsesret i mange samfundspolitiske sammenhænge.

Den i tysk politik ofte citerede "selvbestemmelsesret for de enkelte forbundslande på kulturområdet" betyder, at der på tysk side, på trods af alle tiltag til koordination og tilpasning forbundslandene imellem er store forskelle fra delstat til delstat på hvordan kulturarven forvaltes, udforskes, registreres og formidles og hvad hovedmuseernes rolle er i den sammenhæng. Grunden hertil skal søges i de enkelte delstaters kulturlovgivning, der f.eks. afviger kraftigt på kulturarvs

bevarings- og forvaltningsområdet fra delstat til delstat. Selv om der inden for de enkelte kulturarvsfagområder findes forskellige platforme, der letter forskningstilgangen på det enkelte område, så er det i bedste fald som regel kun hjælp til selvhjælp. Det gælder f.eks. den arkæologiske kulturarvsforvaltnings platform, der stilles til rådighed gennem det tyske landsarkæologiske forbund^v men hvor oplysninger om centrale kontaktpersoner eller institutioner som regel mangler.

Kulturarvsarbejdet og dermed broderparten af de arkæologiske udgravninger er i Danmark reguleret gennem den danske museumslov^{vi}.

Opdeling af arkæologisk virksomhed i Danmark og Slesvig-Holsten

In Slesvig-Holsten kan den arkæologiske virksomhed inddeles i tre områder: Fortidsmindebeskyttelse og forvaltning administreret af den arkæologiske delstatsforvaltning: Landesamt, Forskning på Universitetet og Landesmuseum, der også opbevarer genstande og dokumentation fra de arkæologiske udgravninger i Slesvig-Holsten. Desuden varetager Landesmuseum formidlingen af Slesvig-Holstens generelle historie gennem både permanente udstillinger og særudstillinger. En opgave der yderligere kompletteres af private og kommunale museer.

Med undtagelse af fortidsmindebeskyttelsen og forvaltningen er opgavefordelingen såvel som grænserne mellem statslig og privat drift af de pågældende involverede institutioner flydende i Slesvig-Holsten.

I Danmark foretages fortidsmindebeskyttelse og forvaltning gennem det danske kulturministeriums Slots- og kulturstyrelse og de arkæologiske museer i landet. Arkæologisk forskning foregår såvel på Universitetet, på de statsanerkendte museer og på Nationalmuseet. Undersøgelser, kortlægninger, udvikling og forskning inden for kulturarvsmyndighedsområdet foregår i et spændingsfelt mellem museerne, universiteterne, Slots- og Kulturstyrelsen samt de statslige og kommunale planlægnings- og forvaltningsmyndigheder.

Den danske museumslov gælder for de statslige museer og det landsdækkende netværk af statsanerkendte museer, der modtager statstilskud efter museumsloven. Lovens formål er at sikre kulturarv og naturarv i Danmark og udvikle betydningen af disse i samspil med verden omkring os. Loven har endvidere til formål at sikre varetagelse af opgaver, der vedrører sten- og jorddiger og fortidsminder.

Lovens § 2 fastslår at *de danske museer skal samarbejde i et lokalt, nationalt og globalt perspektiv gennem de indbyrdes forbundne opgaver indsamling, registrering, bevaring, forskning og formidling. Herigennem skal museerne for det første aktualisere viden om kultur- og naturarv og gøre denne*

tilgængelig og vedkommende, for det andet udvikle anvendelse og betydning af kultur- og naturarv for borgere og samfund og for det tredje sikre kultur- og naturarv for fremtidens anvendelse.

Øverste kulturarvsmyndighed

Den øverste kulturarvsmyndighed er for Slesvig-Holstens vedkommende såvel for bygninger som for fortidsminder, det til en hver tid bemyndigede delstatsministerium i Kiel. I øjeblikket (2019) er det Ministeriet for Uddannelse, Videnskab og Kultur. Da Ministeriernes opgaveportefølje hyppigt er vekslet gennem de sidste årtier fra den enkelte regerings valgperiode til den næste, er Kultur og naturarv hyppigt overdraget til nye sammenlagte ministerier. F.eks. indgik ansvaret for Kultur- og naturarv i perioden 2012-2017 i Ministeriet for Justits, Kultur og Europa. Den øverste kulturarvsinstans er tilsvarende nominelt den pågældende Minister eller endog selve Ministerpræsidenten. Under Carstensens regeringen var fortidsmindebeskyttelsen midlertidigt henlagt til Statsministeriet

I Danmark er Slots- og Kulturstyrelsen (SLKS) under Kulturministeriet ansvarlig for tilsyn med fredede bygninger og fortidsminder og rådgiver kommunerne om bevaring af kulturmiljøer. Styrelsen er desuden ansvarlig for de nationale registre: FBB et register over fredede og bevaringsværdige bygninger^{vii}, Fund og fortidsminder et register over arkæologiske lokaliteter i Danmark^{viii} og endelig registeret Museernes samlinger, der er et register over de statslige og statsanerkendte kulturhistoriske museers løse kulturarv i form af genstande^{ix}

Udøvende kulturarvsmyndighed

I Slesvig-Holsten er den udførende kulturarvsmyndighed i princippet delt i to. dels Slesvig Holstens arkæologiske fortidsmindeforvaltning Archäologische Landesamt Schleswig-Holstein (ALSH) med hovedsæde i Slesvig og en filial i Neumünster, dels Slesvig Holstens bygningskulturelle forvaltning, Landesamt für Denkmalpflege i Kiel, der er ansvarlig for bygningskulturarv. Kulturarvsbeskyttelses myndigheder på et lavere niveau er tilknyttet den decentrale amtslige forvaltning i Slesvig-Holsten. En undtagelse, der bekræfter reglen, er Hansestad Lübeck, der råder over sin egen øverste kulturarvsmyndighed. Derudover er der i Slesvig-Holsten nedsat et kulturarvsbeskyttelsesråd med rådgivende udvalg foruden nøglepersoner på forskellige rådgivende og frivilligt understøttende niveauer, i reglen uden dyberegående indvirkning på forvaltningsopgaver og forskningsprojekter. For arkæologiens vedkommende er Archäologische Landesamt, udover registrering og tilsyn med de fredede fortidsminder, også ansvarlig for kartering af de ikke fredede jordfaste fortidsminder, beskyttede fund (flytbare genstande) og fundsteder (konkrete fortidsmindelokaliteter). Dertil kommer udstedelse af bygge- og gravetilladelser, sammenfatning og fortolkning af arkæologiske

interesseområder, arkæologiske undersøgelser forud for anlægsarbejder og arkæologiske overvågninger af anlægsarbejder med løbende udgravning og dokumentation, foruden akutte nødudgravninger.

I Danmark er den udøvende kulturarvsmyndighed et landsdækkende udvalg af de 97 statsanerkendte danske museer, der modtager statstilskud. Heraf indgår 27 arkæologiske museer i et landsdækkende netværk der forvalter den arkæologiske kulturarv i henhold til museumsloven og foretager arkæologiske udgravninger inden for deres geografiske ansvarsområde. Museum Lolland-Falster har Lolland og Guldborgsund kommuner som ansvarsområde, mens Museum Sønderjylland har Tønder, Aabenraa, Sønderborg, Haderslev og Kolding kommuner som ansvarsområde og Museum Vestsjælland har Kalundborg, Holbæk, Ringsted, Slagelse, Odsherred og Sorø kommuner.

I henhold til den danske museumslovs kapitel 8 om sikring af kultur- og naturarven i forbindelse med den fysiske planlægning og forberedelse af jordarbejder m.v., herunder arkæologiske og naturhistoriske undersøgelsesopgaver skal Kulturministeren og de statslige og statsanerkendte museer gennem samarbejde med plan- og fredningsmyndighederne virke for, at væsentlige bevaringsværdier sikres for eftertiden. Planmyndighederne skal inddrage vedkommende statslige eller statsanerkendte kulturhistoriske museum, når der udarbejdes en kommuneplan eller lokalplan, der berører bevaringsværdier. Kulturministeren skal underrette planmyndighederne om forekomsten af væsentlige bevaringsværdier, der har betydning for planlægningen.

Det centrale værktøj for den arkæologiske kulturarvsforvaltning i Slesvig-Holsten er den arkæologiske landsoversigt, Landesaufnahme, over fund og fortidsminder, der i dag opdateres digitalt, men startede som et manuelt kartotek i 1920'erne. Ud over kartering af fundlokaliteter og beskrivelser er den digitale Landesaufnahme en fælles platform, for Landesamt og Slesvig-Holstens Landesmuseum, til forenkling af dokumentation, konservering, arkivering og ikke mindst tolkning af de arkæologiske fund i Slesvig-Holsten.

Landesmuseum er ansvarlig for konservering, arkivering og bevaring af den løse arkæologiske kulturarv (genstande mv). Undtaget for denne arbejdsfordeling er Hansestad Lübeck^x. I Lübeck varetages samtlige opgaver af en stabsfunktion under Lübecks borgmesterkontor, Fachbereich Archäologie med byens forvaltnings kulturarvsmyndighed. Lübecks særstilling betyder, at der skal en ekstra indsats til for at kunne behandle arkæologisk materiale fra Hansestaden og resten af Slesvig-Holsten under et.

Forskning

De drivende kræfter bag arkæologisk forskning i Slesvig-Holsten er såvel Archäologische Landesmuseum (Slesvig-Holstens Nationalmuseum) som Institut for Oldtid og tidlig historie ved Kiels Christian-Albrechts-Universität. Arkæologisk forskning udført af andre personer og institutioner er ganske vist både mulig og bliver gennemført, men det er de to nævnte organisationer, der lovmæssigt er betroet og forpligtet til at udføre forskning.

Begge institutioner er dog også for videnskabelige udgravninger som alle andre forskere henvist til at søge udgravningstilladelse gennem den øverste fortidsmindebeskyttes instans, hos Landesamt. For forskning ud over Slesvig-Holstens grænser er der, ud over instituttet for Oldtid og tidlig historie i Kiel (Institut für Ur- und Frühgeschichte: UFG), etableret et forskningscenter for baltisk og skandinavisk arkæologi „Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie“ (ZBSA) der som det arkæologiske Slesvig-Holstenske Landesmuseum huses på Gottorp Slot i Slesvig. Begge institutioner indgår i samarbejder og projekter med partnere i ind- og udland, samtidig med at ZBSA og universitetet i Kiel arbejder tæt sammen. Såvel ZBSAs som UFGs forsknings omfang og temavalg påvirkes af nødvendigheden af at tiltrække projektmidler fra forskellige tilskudsgivere. Det kan være en barriere for mere permanente internationale forskningsområder.

De drivende kræfter bag arkæologisk forskning i Danmark er de arkæologiske forskningsmiljøer på universiteterne i Århus og København. Nationalmuseet huser en forskningsrådgivning for de statsanerkendte museer, der har en forskningsforpligtelse i henhold til museumsloven. Også i Danmark er forskningens omfang og temavalg afhængig af tiltrækning af projektmidler fra forskellige tilskudsgivere.

På trods af de tætte samarbejdsrelationer mellem f.eks. det arkæologiske Landesmuseum i Slesvig-Holsten og Museum Sønderjylland eller Nationalmuseet i København er også disse samarbejder oftest drevet af personlige kontakter og finansieret som tidsbegrænsede projekter. På Lolland-Falster har arbejdet med undersøgelserne af bebyggelsen tilknyttet et internationalt kendt gravfund fra romersk jernalder ved Hoby kun kunnet komme i stand gennem bevillingerne fra Slots- og kulturstyrelsens pulje til dyrkningstruede arkæologiske lokaliteter. Undersøgelserne blev foretaget i et samarbejde mellem ZBSA, Nationalmuseet og Museum Lolland-Falster^{xi}. Hoby indgik som en af nøglelokaliteterne i et fondsfinansieret forskningsprojekt om Førkristne Kultpladser finansieret af A.P. Møller og Hustru Chastine McKinney Møllers Fond til almene Formaal.

Den generelle aktuelle erfaringsudveksling inden for arkæologisk forskning, fortidsmindepleje og museal virksomhed på tværs af såvel landegrænsen som på tværs af Østersøen er afhængig af institutionel kontinuerlig kontakt, som det er tilfældet med seminar og publikationssamarbejdet om Arkæologi i Slesvig^{xii}. Arkæologi i Slesvig opstod i 1991 som et mødeforum og publikation af

forskningsfremlæggelserne herfra i et tidsskrift. Det første møde blev arrangeret gennem personlige kontakter mellem yngre arkæologer fra hver sin side af landegrænsen. Møderne om arkæologi i Nord- og Sydslesvig afholdes fortsat hvert andet år skiftevis nord og syd for grænsen. Indlæg og artikler handler om aktuelle udgravninger og forskningsprojekter. Arkæologi i Slesvig betragtes derfor inden for arkæologisk forskning med rette som et fyrtårnsprojekt for danske og tyske institutioners samarbejde på tværs af grænsen.

Arkæologisk formidling i Danmark og Slesvig-Holsten

I både Danmark og Slesvig-Holsten foregår formidling af arkæologi på flere forskellige niveauer på store og små museer. Formidlingen sker såvel gennem tunge forskningspublikationer og traditionelle udstillinger, gennem re-entactment og events, gennem foredrag og læringsforløb, gennem mundtlige fortællinger, sociale medier, nyhedsbreve, foreninger og meget mere. På begge side af såvel Østersøen som landegrænsen er der fokus på børn og unge og kulturarv som identitetsskaber. Vi formidler den fælles kulturhistorie uden altid at kende tilstrækkeligt til vore nærmeste naboer mod nord og syd.

Både i Slesvig-Holsten og i Danmark er der store forventninger til fremadrettet også at kunne udnytte den egnspecifikke kulturarv til udvikling af turistdestinationer. Det skal ske både på tværs af landegrænsen og på tværs af Femern Bælt som i hvert land for sig.

Strategiske overvejelser om kulturarvsforvaltning og arkæologi inden for museumsforbundet

Nordmus:

Forfatterne til dette essay har hver sin brede erfaring fra de forskellige arkæologiske institutioner og områder fra hver sin side af grænsen. Det giver samtidig en fælles forståelse af at samarbejde, over såvel landegrænsen som Østersøgrænsen, er en nødvendighed for det fremtidige arbejde med arkæologi og kulturarv i en grænseregion.

Problemstillinger fra Interreg projektet Nordmus

- Museumsprojektet Nordmus støttet af Interreg 5a Danmark-Tyskland har blot bekræftet, at Danmark og Slesvig-Holsten deler den samme kulturudvikling fra istiden til i dag. De to lande har derfor en lang række fælles historier, men selv vi fagfolk kender ikke altid nok til "den anden side"
- På trods af den fælles kulturhistorie er der store strukturelle forskelle inden for selv så afgrænset et område som arkæologi. Det nødvendige samarbejde forudsætter derfor

kendskab til strukturer, opgaveløsning, metodetilgange og beslutningsveje på ”den anden side”

- Forvaltningen af kulturarv er meget forskelligt reguleret i hhv. Danmark og Slesvig-Holsten, det er derfor ikke altid logisk at finde samarbejdspartnere til erfaringsudveksling i forbindelse med store anlægsprojekter der involverer partnere fra både Danmark og Slesvig-Holsten.
- Forskningen er forankret lidt forskelligt på hver side af grænsen. Alligevel er der præcedens for tværfagligt og tværinstitutionelt samarbejde både på hver side af grænsen og på tværs af landegrænsen og Østersøgrænsen.
- Formidlingen og anden museal aktivitet foregår også forskelligt afhængigt af museets størrelse og individuelle satsningsområder.

Kulturarvsstrategi for museumsforbundet Nordmus ud fra et arkæologisk perspektiv

Ud fra et arkæologisk perspektiv er der 3 fokusområder for strategien med tilhørende handlingsforslag.

1. Opdateret gensidig information: Vedligeholdelse og opdatering af oplysninger om strukturforskelle og museumsorganisationer, arkæologisk virke, nøglepersoner og beslutningsgange på Nordmus forbundets hjemmeside - og opdatering af disse oplysninger med relevante mellemrum.
2. Erfaringsudveksling og projektmodning: Udsendelse af nyhedsbrev og facilitering af personlige møder, f.eks. gennem bearbejdning af forskellige arkæologiske temaer til forbundets årsmøder. Mulighed for oprettelse af projektbank og projektpartnersøgning inden for arkæologi i grænselandet på Nordmus-hjemmesiden <http://www.nordmus.eu/>
3. Institutionaliserede møder mellem potentielle partnere. F.eks. gennem studieture, seminarer/årsmøder og aktuel erfaringsudveksling gennem jobswop

ⁱ Manfred Gläser et al. 2005 Nicht nur Sauerkraut und Smorrebrod! /Ikke kun smorrebrod og sauerkraut!: Deutschland und Dänemark im 19. und 20. Jahrhundert /Danmark og Tyskland i det 19. og 20. aarhundrede

ⁱⁱ Palle Birk Hansen, Anna-Elisabeth Jensen et al. 2004 Venner og fjender/Freunde und Feinde: Alltagsleben an der Ostsee 700-1200/Dagligliv ved Østersøen 700-1200

ⁱⁱⁱ se f.eks. under det ”Virtuelle museum” http://vimu.info/general_01.jsp som set den 17. marts 2019

^{iv} Manfred Gläser et al. 2007 & 2009. Kulturlandskaber under lup/Kulturlandschaften unter der Lupe. Spor af den dansk-tyske historie i Lübeck og Østholsten/Spuren deutsch-dänischer Geschichte in Lübeck und Ostholstein 2007 Spor af den dansk-tyske historie på Sjælland, Lolland, Falster og Møn/ Spuren deutsch-dänischer Geschichte auf Seeland, Lolland, Falster og Møn 2009

^v www.landesarchaeologen.de som set den 17. marts 2019

^{vi} <https://slks.dk/omraader/kulturinstitutioner/museer/fakta-om-museerne/lovgivning/museumsloven/> som set den 17. marts 2019

^{vii} <https://www.kulturarv.dk/fbb/index.htm> som set den 17. marts 2019

^{viii} <http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/> som set den 17. marts 2019

^{ix} <https://www.kulturarv.dk/mussam/Forside.action> som set den 17. marts 2019

^x Alfred Falk 2006: The development and organization of the archaeological heritage in Lübeck s. 13-16 i (eds:) Keld Møller Hansen et al. Across the Western Baltic

^{xi} Susanne Klingenberg, Ruth Blankenfeldt, Kasper Høhling Sjøsted, Anders Jon Nielsen, Anna-Elisabeth Jensen Hoby – an exceptional early roman Iron age site in the Western Baltic Region s. 121-137 Acta Archaeologica vol 88 issue 1 (2017) 2018

^{xii} https://tidsskrift.dk/arkaeologi_i_Slesvig/announcement som set 17. marts 2019